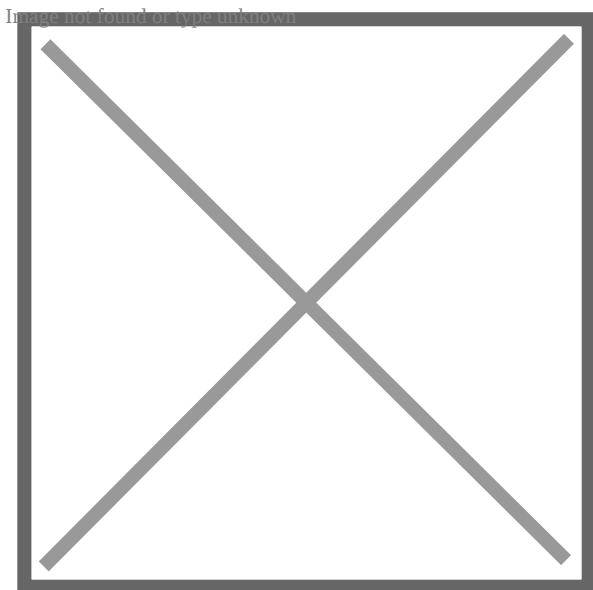

piątek, 17.02.2023

Osadnictwo na wsi

Domy w przysiółkach drobnoszlacheckich

Wsie szlacheckie w porównaniu do chłopskich były stosunkowo małe (od kilku do kilkunastu zagród). W jednym gospodarstwie domowym mieszkało przeciętnie 5-6 osób. Domy szlacheckie budowano zwykle w pewnej odległości od ulicy, odgradzając się od niej ogródkiem kwiatowym, warzywnikiem lub wysokimi drzewami i ozdobnymi krzewami. W głębi siedliska stawiano budynki gospodarcze. Pomiedzy domem a zabudowaniami gospodarczymi – stodołom i pomieszczeniami inwentarskimi tworzył się dziedziniec zwany gumnem, oborą lub podwórzem. Tam składowano narzędzia rolnicze i środki transportu, ale nie magazynowano nawozu. Obok domu sytuowano piwnice, studnie, spichrz, a także często stawiano ule.

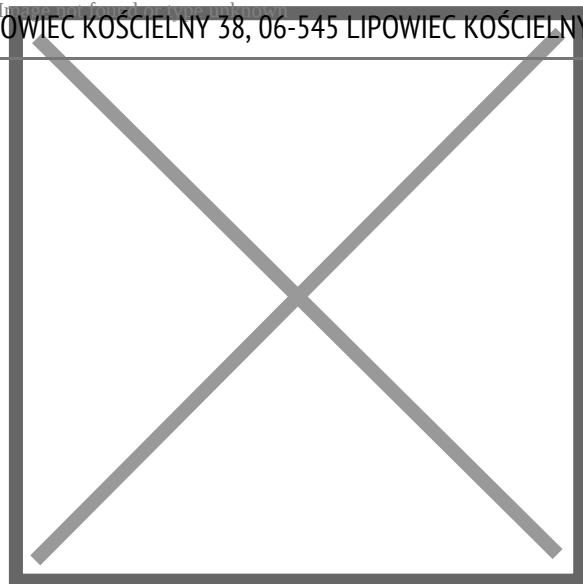
Najbardziej charakterystyczne domy drobnoszlacheckie z Podlasia i Mazowsza to chałupy szerokofrontowe, asymetryczne, półtora lub dwutraktowe, nazywane

także chałupami typu dośrodkowego. Dom taki miał zwykle zwarte rozplanowanie, w którym znajdowały się cztery pomieszczenia umieszczone dookoła centralnie umieszczonych urządzeń ogniowych: sień z wejściem w ścianie frontowej, za nią komora, a z lewej lub prawej strony duża izba i mniejszy alkierz. Zrąb domu był masywny, złożony z 6-9 bali sosnowych łączonych na jaskółczy ogon. Dachy były najczęściej czterospadowe, stosunkowo wysokie, pokryte słomą. Charakterystyczne dla tego obszaru były małe okienka oświetlające sienie, komory i spichrze, wycinane w kształcie kara, a także kapliczki. Okna zdobiono nad- i podokiennymi gzymsami i ozdobnymi okiennicami, malowanymi farbami olejnymi o kontrastujących kolorach. Ważnym elementem każdego drobnoszlacheckiego domu był również ganek, który w pierwszej ćwierci XX w. przekształcił się w oszkloną werandę.

Chałupy wiejskie

Na Mazowszu północno-zachodnim w XIX w. powszechnie budowano chałupy szerokofrontowe, chałupy wąskofrontowe występowały natomiast rzadko. Pod koniec XIX w. na pograniczu mazowiecko-dobrzyńskim występowały chałupy wąskofrontowe z podcieniem szczytowym wspartym na słupach, które były charakterystyczne dla ziemi dobrzyńskiej, Kujaw i Pomorza.

Układ wnętrza budynku mieszkalnego na Mazowszu północno-zachodnim składał się z izby i sieni. Nieco bardziej skomplikowane chałupy obejmowały także komorę dobudowaną do izby lub sieni. Do komory zawsze prowadziło oddzielne wejście umieszczone w ścianie licowej, drugie drzwi często znajdowały się w ścianie dzielącej izbę i komorę. Takie budynki usytuowane były szczytem do ulicy. Bardzo często chałupy miały plan o kształcie wydłużonego prostokąta i miały układ jednotraktowy. Od strony podwórza do szczytu domu dobudowywano czasami sieczkarnię lub drwalnię. Całość nakrywana była jednym dachem. Później we wnętrzu izb wydzielano niekiedy alkierze. W XX w. nie budowano już długich jednotraktowych chałup z komorami. Ten typ budynku mieszkalnego występował jedynie na Mazowszu północno-zachodnim, pomiędzy Płockiem a Wyszogrodem, miał jednak wiele cech wspólnych z jednotraktowymi chałupami łowickimi.

Urządzenia ogniowo-dymowe

Urządzenia ogniowe w chałupach i plebaniach w drugiej połowie XVIII w. składały się z komina (umieszczonego zwykle w sieni), pieca w izbie, odkrytego paleniska do gotowania (kominka) z kapturem odprowadzającym dym do komina i czasem z szabaśnika służącego do przechowywania ciepłej strawy.

W XIX w. w chałupach wiejskich znajdowały się kominy murowane z cegły surówki (rzadziej palonej) oraz kominy sztagowe. U podstawy komina murowanego znajdowało się czworoboczne pomieszczenie o prostych ścianach do wysokości sufitu, powyżej niego komin zwężał się i wyprowadzany był prosto ponad dach. Komin sztagowy charakteryzował się tym, że był utworzony z czterech słupów (brożyn) połączonych szponami i łatami oplecionymi słomą, na którą obustronnie nałożona była grupa warstwa gliny. Taki komin ustawiany był także na murowanej czworobocznej podstawie.

Dach

W XIX w. najczęściej stosowano czterospadowe i dwuspadowe dachy krokwiowo-jętkowe poszyte słomą. Na Mazowszu północno-zachodnim dość powszechne było występowanie dachu czterospadowego, który był później wypierany przez dach naczółkowy i dwuspadowy. Chałupy z dachami tego typu często miały szerokie okapy, także podcienia szczytowe. W chałupach powstających w XIX w. wysokość dachu stanowiła około 2/3 wysokości budynku, później stopniowo stawały się coraz bardziej płaskie. Dachy pokrywano słomą, rzadko czerwoną dachówką ceramiczną. W okresie międzywojennym zaczęto stosować blachę.

Dla Mazowsza północno-wschodniego charakterystyczne były dachy naczółkowych (rzadziej dwuspadowych) w formie szachownicy – jej pola wypełniano deskami ułożonymi pod różnym kątem. Dachy dwuspadowe zazwyczaj nie miały żadnych ozdób. Dla Mazowsza Ciechanowskiego i Zawkrza typowe było szalowanie wierzchołku szczytu w różne formy jodełki i romby. Na terenie Zawkrza oraz w byłych powiatach sierpeckim i przasnyskim szalunek jodełkowy był bardziej ozdobny – zaznaczano falujące dolne krawędzie oraz ozdobnie zacinano końce desek.

Domy wiejskie na Podlasiu były jednotraktowe o szerokości jednego pomieszczenia mieszkalnego, lub dwutraktowe, z dwoma pomieszczeniami. Poza izbą miały sień, komorę i podcień wnekowy lub narożny. Często łączono domy z częścią gospodarczą. Oprócz chałup budowano kilka rodzajów spichrzów, które

stawiano pomiędzy domem a budynkami inwentarskimi. Piwnice – ziemianki – budowano obok domów z głązów narzutowych.

Chałupy w regionie opoczyńskim były niewielkie – ich rozmiar zależał od zamożności gospodarzy. Zwykle w chacie była kuchnia, izba, sień i komora. Charakterystyczne dla domów były ozdoby. Chałupy malowano z zewnątrz na biało, co oznaczało, że w domu jest panna na wydaniu, lub na niebiesko. Okna zdobiono rzeźbionymi motywami roślinnymi lub zwierzęcymi. Kobiety zdobiły wnętrza chat wycinankami z papieru, a także tzw. pająkami, których były dwa rodzaje: plecione i nawlekane. Te pierwsze to skrzyżowane dwa patyczki owinięte słomą i nią oplatanie. Pająki zawsze musiały mieć parzystą liczbę boków. Z kolei pająki nawlekane robiono z nawiniętej na nić słomy, pomiędzy którą wtykano kolorową bibułę.

Typowe zajęcia

Tradycyjnym zajęciem ludności Mazowsza była uprawa roli i hodowla zwierząt; poszczególne obszary różniły się pod względem tego, co hodowano i uprawiano. W opoczyńskim na przykład uprawiano len, który późną jesienią i zimą przędzono. Tkaniny produkowano również z konopi i wełny. Wełna pochodziła z własnej hodowli owiec.